

Ministerie van Infrastructuur
en Waterstaat

Snelstudie

Deliberatieve democratie

#5

Inleiding

In een snelstudie wordt de huidige kennis over een participatie-onderwerp kort samengevat. Een snelstudie biedt daarmee de mogelijkheid voor een professional om in een korte tijd zich te verdiepen in een participatie-onderwerp. Verdere verdieping bieden de verwijzingen naar (wetenschappelijke) literatuur en andere kennisbronnen.

Deze snelstudie gaat over deliberatieve democratie. Deliberatieve democratie is een vorm van publieke besluitvorming waarin de uitwisseling van argumenten tussen burgers centraal staan.

Deliberatieve democratie is een aanvulling op zowel de directe democratie (zoals referenda) als de vertegenwoordigende democratie (via verkiezingen). Voorbeelden van en randvoorwaarden voor deliberatieve democratie worden besproken; daarbij wordt duidelijk dat deliberatieve democratie vele vormen kent. Deze snelstudie eindigt met enkele praktische adviezen voor de participatie-professional.

Wat is deliberatieve democratie?

Deliberatieve democratie is een stroming in de politieke theorie die ervan uitgaat dat politieke beslissingen tot stand zouden moeten komen door een geïnformeerd debat tussen burgers (Eagan, 2020)¹. Van belang is hoe dat debat georganiseerd wordt en wie eraan kan deelnemen. Deliberatieve democratie kan gezien worden als een manier om democratie in de praktijk vorm te geven, naast - en in aanvulling op – de *directe democratie* en de *vertegenwoordigende (representatieve) democratie*. Bij directe democratie beslissen alle kiesgerechtigde burgers over een bepaalde kwestie, doorgaans via een referendum. In een representatieve democratie kiezen burgers vertegenwoordigers die een mandaat krijgen om in naam van de bevolking politieke knopen door te hakken.

Het begrip deliberatieve democratie werd voor het eerst gebruikt in 1980 door Joseph M. Bessette, maar belangrijke auteurs die het idee van deliberatieve democratie hebben vormgegeven zijn onder andere politiek filosoof John Rawls en socioloog Jürgen Habermas. Zij benoemden twee kernelementen van de deliberatieve

democratie: (1) debat en argumentatie, en (2) zorgvuldig gekozen procedures waaronder dat debat tot stand komt (Eagan, 2020). Debat en argumentatie zijn voor Rawls manieren om eigenbelang in te perken en dragen voor hem bij aan een rechtvaardige maatschappij met gelijke rechten voor iedereen. Rechtvaardige procedures en transparante communicatie zijn voor Habermas manieren om te komen tot legitieme besluiten door burgers en tot consensus over de besluitvorming. Naar zijn mening worden door zorgvuldige procedures ook de uitkomsten van het proces gelegitimeerd.

Deliberatieve democratie kan gezien worden als één specifieke manier van het betrekken van burgers bij besluitvorming, met nauwkeurig omschreven regels. *Burgerpanels* of *burgerparlementen* zijn twee voorbeelden van een vertaling van het begrip deliberatieve democratie in de praktijk. Deliberatieve democratie moet niet worden verward met het in Nederland vaak gebruikte begrip *burgerparticipatie*. Dat laatste is een veel algemenere term voor alle vormen waarin burgers kunnen deelnemen aan besluitvorming.

¹ Zie ook [Wikipedia \(2020\)](#)

Burgerparlement voor klimaat ingesteld door president Macron (NRC Handelsblad, 2020)

Hoe kun je klimaatbeleid en sociale rechtvaardigheid laten samengaan? De Franse president Macron besloot een burgerparlement deze vraag voor te leggen als antwoord op de sociale onrust door de 'gele hesjes', een beweging van Fransen die het oneens waren met het beleid van Macron en die maandenlang demonstraties en blokkades organiseerden door heel Frankrijk. Hij beloofde de bevindingen van dit burgerparlement 'zonder filter' uit te voeren of voor te leggen aan het parlement of aan de bevolking in een referendum.

In juni 2020 heeft het burgerparlement de aanbevelingen overhandigd aan minister Elisabeth Borne (Milieu). De volgende stap is mogelijk een referendum. Volgens NRC Handelsblad is het nog een open vraag of het burgerparlement geslaagd is in zijn opdracht om duurzaamheid en sociale rechtvaardigheid te verzoenen. Een voorstel om de werkweek in te korten tot vier dagen, gekoppeld aan een hoger minimumsalaris om het loonverlies te compenseren, haalde het niet. De voornaamste sociale maatregel is een systeem van subsidies om mensen te helpen bij het isoleren van de woning of het aanschaffen van een zuinigere auto. Aan rechterzijde klinkt bovendien de kritiek dat de klimaatconventie een praatbarak van 'groene Khmers' is geworden.

Waarom is deliberatieve democratie belangrijk?

Maatschappelijke transitie brengen grote veranderingen in de samenleving met zich mee. Het idee is dat als burgers betrokken worden bij de politieke beslissingen die daarvoor genomen moeten worden, ook het maatschappelijke draagvlak voor die veranderingen zal toenemen.

Baber & Bartlett (2018) noemen verschillende belangrijke redenen voor het gebruik van deliberatieve democratie bij transitie naar een duurzame samenleving. Voor hen is deze vorm van participatie *inclusief* ('betreft verschillende groepen burgers') en heeft die een *rationaliserende invloed* ('leidt tot een betere onderbouwing met argumenten en feiten') op duurzaamheidsbeleid. Bovendien kan deliberatie voor hen:

- *nieuwe kennisbronnen* toegankelijk maken, waaronder specifieke *lokale kennis*, bijvoorbeeld over ecosystemen.
- bijdragen om te komen tot *rechtvaardig beleid*, in het bijzonder in gevallen waarin de impact van milieuproblemen of oplossingen ongelijk verdeeld is.

- bijdragen aan *beter beleid*, op voorwaarde dat de procedures helder zijn en dat gebruik gemaakt wordt van de bijdragen van zowel experts, stakeholders als burgers.
- helpen om te komen tot *meer publiek draagvlak* en daardoor *legitiemer* beleid. Of het daarvoor nodig is om altijd tot consensus te komen is daarbij onderwerp van debat.

Deliberatieve democratie is de afgelopen jaren duidelijk in de mode en er wordt in veel landen op verschillende manieren mee geëxperimenteerd. Een diepgaand overzicht over het onderwerp wordt gegeven in de recente OECD studie 'Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave' (2020).

In Nederland roept onder meer voorzitter van het Klimaatberaad Ed Nijpels op tot het gebruik van burgerpanels in het klimaatbeleid.

‘Geef burgers via panels een stem in het klimaatbeleid’ (Klimaatakkoord, 2020)

Burgerpanels die een duidelijk mandaat hebben zijn een manier om wantrouwen tegen klimaatmaatregelen weg te nemen, vindt de voorzitter van het Klimaatberaad Ed Nijpels. Dan moeten ze wat hem betreft wel aan drie voorwaarden voldoen:

- 1) Er moet een duidelijke opdracht en mandaat zijn voor het burgerpanel. Hiermee worden doelen en verantwoordelijkheden duidelijk. Tegelijkertijd wordt een duidelijk signaal afgegeven over het belang en geloofwaardigheid van het initiatief.
- 2) Er moet commitment vanuit de politiek zijn en er moeten heldere afspraken gemaakt worden over wat er met de resultaten wordt gedaan.
- 3) Transparantie, onafhankelijkheid en inclusiviteit van het proces en de uitkomsten zijn de sleutel tot breed gedragen en geloofwaardige resultaten.

Een burgerpanel is volgens Nijpels geen wondermiddel. Het dient ook niet als ontsnappingsroute om onder klimaatbeleid en het doel van 49% reductie uit te komen. ‘Onder de juiste voorwaarden is het wel een grote verrijking van zowel het democratische proces als de inhoud en uitvoering van het klimaatbeleid.’

Dimensies van deliberatieve democratie

Bij het gebruik van deliberatieve democratie in de praktijk is het van belang om rekening te houden met verschillende dimensies van het begrip. We bespreken een aantal daarvan.

Positie van deliberatieve democratie tussen andere vormen van burgerparticipatie

Deliberatie is een vorm van democratie die staat naast representatieve en directe democratie. Het komt dus niet in plaats van deze twee vormen. Soms is een referendum de uitkomst van een deliberatief proces, zoals in Ierland:

Abortus is een controversieel onderwerp in het overwegend katholieke Ierland. In 2016 werd daarom een burgerberaad over dit onderwerp georganiseerd, bestaande uit 99 deelnemers uit heel Ierland, die in gesprek gingen met experts, ervaringsdeskundigen en elkaar. De rest van de bevolking kon het beraad via livestreams volgen. Tot ieders verbazing was de uitkomst van het beraad niet alleen dat de abortuswetgeving versoepeld moest worden, maar was daar ook nog eens consensus over. Er was vervolgens

een referendum nodig om de uitkomst van het burgerberaad door te voeren, maar ook dat verliep zonder dat het land aan verdeeldheid ten onder ging of dat er politieke koppen rolden. (Molmers & Rovers, 2020)

Deliberatieve, directe en representatieve democratie verschillen van elkaar onder meer in aantallen deelnemers, manier van participatie en in de selectie van deelnemers (Tabel 1).

Tabel 1 Basiskenmerken van deliberatieve directe en representatieve democratie (gebaseerd op OECD, 2020)

Vorm van democratie	Omschrijving	Aantal deelnemers	Manier van participatie	Selectie van deelnemers
Deliberatief	'Burgerparticipatie of Overheidsparticipatie met geïnformeerde discussie'	Kleine, zo mogelijk representatieve steekproef van bevolking	Deliberatie, uitwisseling van argumenten op basis van zo veel mogelijk relevante informatie met als doel tot zo groot mogelijke overeenstemming te komen over een specifiek onderwerp	Random steekproef of andere manier van representatieve selectie
Direct	'Referenda'	Zo groot mogelijk aantal deelnemers	Stemmen over een specifiek onderwerp	Liefst iedereen die door een beslissing geraakt kan worden
Representatief	'Verkiezingen'	Hele bevolking	Stemmen voor vertegenwoordigers	Alle kiesgerechtigde burgers

Bij *burgerparticipatie* wordt vaak gebruik gemaakt van de zogenoemde *participatieladder*. Die geeft een hiërarchie van verschillende gradaties waarin burgers betrokken kunnen zijn bij beleidsvorming. Het oorspronkelijke model van de participatieladder van Arnstein (1969) is daarbij vaak aangepast. In Nederland worden, in aansluiting bij de juridisch bepaalde participatiemogelijkheden, vaak vier vormen van burgerparticipatie onderscheiden: informeren (overheid neemt besluit en informeert burgers), consulteren (overheid neemt besluit en burgers kunnen reageren), consulteren (overheid neemt besluit, maar vraagt burgers om mee te denken) en coproduceren (gezamenlijke besluitvorming tussen overheid en burgers). Arnstein onderscheidde ook nog treden op participatieladder waarbij burgers,

en niet de overheid, het initiatief nemen voor het verbeteren van de samenleving. Deze vormen van participatie wordt *overheidsparticipatie* genoemd.

Afhankelijk van de manier waarop met de uitkomsten van een deliberatief proces wordt omgegaan, kan de toepassing hiervan gezien worden als een vorm van consulteren of coproduceren. Omgekeerd kan consulteren of coproduceren als een deliberatief proces georganiseerd worden (een representatieve groep burgers kan langdurig met elkaar debatteren en wordt van alle nodige informatie voorzien), maar dat hoeft niet. Bij informeren en consulteren is nooit sprake van een deliberatief proces.

Voorbeelden van deliberatieve democratie in de praktijk

Op basis van een gedetailleerd onderzoek naar 289 casestudies onderscheidt de OECD (2020) twaalf modellen van deliberatieve democratie die de afgelopen jaren in de praktijk zijn toegepast in verschillende landen (Figuur 1). Deze modellen kunnen vervolgens worden verdeeld in vier categorieën:

1. Geïnformeerde *aanbevelingen* van burgers over specifieke politieke kwesties.
2. Geïnformeerde *meningen* van burgers over politieke kwesties.
3. Geïnformeerde *burgerevaluatie* van een stemproces (zoals een referendum).
4. Permanente *deliberatieve burgerorganisaties*.

Burgeraanbevelingen: langer durende (over het algemeen vier dagen of langer) discussieprocessen waarin burgers beargumenteerde en gedetailleerde aanbevelingen over een politieke kwestie kunnen geven. Vooral nuttig bij complexe beleidsproblemen met belangentegenstellingen of waar een politieke impasse bestaat. Voorbeelden: Citizens' Assembly, Citizens' Jury/ Panel, Consensus Conference, Planning Cell.²

Burgermeningen: discussieprocessen waarbij wel een geïnformeerde deliberatie plaatsvindt, maar waarbij minder tijd beschikbaar is. Ze resulteren daarom in een minder gedetailleerde burgermening over een bepaalde kwestie. Voorbeelden: G1000, Citizens' Council, Citizens' Dialogue, Deliberative Poll/ Survey, World Wide Views.

Burgerevaluatie van stemproces: burgers maken een overzicht van de beweegredenen om voor of tegen een initiatief te stemmen. Voorafgaand aan het stemproces worden de resultaten meegedeeld aan de kiezers, zodat die een beter geïnformeerde beslissing kunnen nemen. Voorbeelden: Citizens' Initiative Review.

Permanente deliberatieve burgerorganisaties: nieuwe institutionele arrangementen waarin permanente representatieve burgerdeliberatie zorgt voor publieke informatievoorziening over politieke kwesties. Er wordt dus een permanent burgerpanel ingericht, dat voor specifieke kwesties zelf een (sub-) panel instelt. Voorbeelden: The Ostbelgien Model, City Observatory.

² Gedetailleerde informatie over al deze voorbeelden is te vinden in OECD (2020).

Figuur 1 Vormen van deliberatieve democratie in de praktijk (bron: OECD, 2020)

The Ostbelgiem Model (OECD, 2020)

Dit voorbeeld van een permanente deliberatieve organisatie is ontstaan in de Duitstalige Belgische gemeenschap ('Ostbelgiem'). In februari 2019 stemden alle politieke partijen voor een wet die de basis voor dit model legt. Het model bestaat uit een permanente Citizens' Council die het mandaat heeft om ad hoc Citizens' Panels in te stellen over specifieke onderwerpen.

Voorwaarden voor een goede toepassing van deliberatieve democratie in politieke besluitvorming

Een goede toepassing van deliberatieve democratie in de praktijk kan alleen als wordt voldaan aan een aantal randvoorwaarden. Mosaiclab (2020) onderscheidt er zes:

1. De vraag waarover de groep moet beslissen moet *helder en eenduidig geformuleerd* zijn en het onderliggende politieke dilemma goed weergeven.
2. Deelnemers hebben *toegang tot alle informatie* die ze nodig hebben om een gedetailleerd debat te voeren waarin zo veel mogelijk relevante argumenten ter sprake komen. De informatie is neutraal, gebalanceerd en komt uit verschillende bronnen.
3. Het proces is *representatief*. Deelnemers zijn geselecteerd via een random, representatieve steekproef onder alle betrokkenen.

4. Deelnemers krijgen *voldoende tijd* voor argumentatie en discussie, zodanig dat ze complexe informatie volledig tot zich kunnen nemen, belangentegenstellingen en gevolgen kunnen onderkennen en opties en ideeën tegen elkaar kunnen afwegen.
5. Alle deelnemers hebben een *grote mate van invloed* op uitkomsten en beslissingen van de groep, iedereen wordt gehoord en is betrokken.
6. De groep begint vanaf nul, met een *blanco rapport* waarin gedurende het proces alle afwegingen en de eindconclusies worden vastgelegd.

Aan deze basisvoorwaarden voor toepassing van deliberatieve democratie kunnen nog twee voorwaarden worden toegevoegd (OECD, 2020):

- de uitkomsten van het deliberatieve proces moeten ook werkelijk geïmplementeerd worden in politieke besluitvorming om het proces draagvlak en uitstraling te geven,
- de groep als zodanig moet als voldoende gezaghebbend gezien worden door de bredere betrokken groep waaruit zij een steekproef is. Alleen dan is sprake van een deliberatief proces dat bijdraagt aan legitieme besluitvorming³ zoals oorspronkelijk voorzien door Rawls en Habermas.

Beperkingen van het model van deliberatieve democratie

Toepassing van deliberatieve democratie kent ook beperkingen. Naast de noodzaak tot het voldoen aan bovenstaande randvoorwaarden zijn in de afgelopen jaren nog een aantal kritiekpunten op het model geuit (Fiskin, 2015; Eagan, 2020):

- Afhankelijk van de manier waarop het debat wordt vormgegeven, kunnen mensen van verschillende culturen of met andersoortige opleidingen moeite hebben om op een gelijkwaardige manier aan het debat deel te nemen en argumenten uit te wisselen.
- Deliberatie veronderstelt dat de deelnemende burgers zich coöperatief opstellen, samen willen werken en bereid zijn om hun meningen bij te stellen op basis van argumenten. Dat hoeft niet altijd het geval te zijn bij random samengestelde groepen uit alle lagen van de bevolking.
- Deelnemende burgers zullen niet altijd afstand kunnen nemen van hun eigenbelang om naar het publieke belang te kijken. Bovendien kunnen deelnemers geneigd zijn om hun 'niet weten' of 'willen weten' te verbergen achter een façade, waardoor uiteindelijk niet alle meningen volledig boven tafel komen.
- Volledig neutrale informatievoorziening aan een deliberatief forum is lastig. Welke informatie ter beschikking komt

³ Zie ook de snelstudie over legitimiteit (verschijnt in 2021)

voor de groep en op welke manier zal voor een deel ook worden bepaald door degenen die het debat organiseren.

Deze kritiekpunten kunnen gezien worden als aandachtspunten voor toekomstige te organiseren deliberatieve processen. Belangrijk is ook om te constateren dat er tot dusver nauwelijks of geen evaluaties zijn van de implementatie en impacts van het beleid dat door deliberatieve fora is geadviseerd en daarna omgezet in feitelijk beleid. Ook over de mate waarin dit beleid meer wordt geaccepteerd door burgers dan ander beleid is nog niets bekend (OECD, 2020). Bovendien zijn er nog geen gevallen bekend van polarisatie⁴, waarin de burgers in het forum het niet met elkaar eens konden worden of waarin beleidsmakers het fundamenteel oneens waren met de uitkomsten van het forum.

⁴ Zie ook de snelstudie over polarisatie

Hoe omgaan met deliberatieve democratie als participatie-professional?

De beschrijving van deliberatieve democratie laat zien dat er veel verschillende mogelijkheden zijn voor participatieprofessionals om die toe te passen. Een eerste onderscheid is daarbij of de keuze voor een onderwerp wordt gemaakt vanuit beleid (zoals in de meeste gevallen) of door burgers zelf (in het geval van een permanent deliberatief forum, bij het 'uitdagen' door burgers van de overheid om zelf een bepaalde overheidstaak uit te voeren, of wanneer burgers het recht krijgen om bij een bepaald aantal handtekeningen in plaats van een referendum een deliberatie te houden).

In beide gevallen is het van groot belang welke vraag precies wordt voorgelegd, hoe die geformuleerd is en bij welke fase van het beleidsproces die vraag past.

De vraag moet in ieder geval helder zijn en een eenduidige verbinding hebben met het onderliggende beleidsprobleem. Parkinson (2006) onderscheidt daarbij vier verschillende mogelijkheden. Gaat het vooral om het nader inkaderen en definiëren van het onderwerp, het boven tafel krijgen van alle argumenten vóór en tegen, om het doorhakken van een knoop in een bestaand beleidsdilemma met belangentegenstellingen of om het beter geaccepteerd krijgen van de implementatie van beleid? In het geval van een burgerinitiatief kan daar nog aan worden toegevoegd de vraag of en hoe het beleid daadwerkelijk kan worden aangepast afhankelijk van de uitkomsten van het initiatief.

Duidelijk is ook dat de manier waarop de deliberatie wordt uitgevoerd bij zowel

een overheids- als bij een burgerinitiatief belangrijk is. Is het forum inderdaad een representatieve steekproef uit de groep voor wie de vraag die wordt voorgelegd van belang is? Wordt iedereen in de groep voldoende gehoord en kunnen alle deelnemers voldoende participeren (bijvoorbeeld ook door een vergoeding van de tijdsbesteding of het mogelijk maken van kinderopvang)? Staat alle noodzakelijke informatie voor een neutrale, diepgaande discussie ter beschikking of kan die tijdens het proces op verzoek van het forum ter beschikking worden gesteld? Is er voldoende tijd voor een goede discussie binnen de groep⁵ en wordt die op een goede manier gemodereerd? Is er ook voldoende aandacht voor de privacy van de leden van de groep in het geval dat er sprake is van een controversieel beleidsprobleem?

Goede communicatie over het proces naar buiten toe is een laatste aandachtspunt. Vooraf, tijdens en na de deliberatie moet helder zijn voor alle betrokken burgers waaruit een selectie wordt gemaakt waarom het deliberatieproces wordt ingesteld, hoe het verloopt, wat de uitkomsten zijn en vooral wat er met de uitkomsten wordt gedaan. Vooraf niet alleen vastleggen dat de resultaten zullen worden gebruikt, maar ook op welke manier dat zal gebeuren, is een essentie van het deliberatieve proces

zoals oorspronkelijk bedoeld door Habermas en Rawls. Daarin zit ook een belangrijke valkuil: het niet voldoen aan die verwachtingen kan het hele proces ook onmiddellijk diskwalificeren in de ogen van burgers. De communicatie hierover moet ook op de langere termijn doorgaan, met van tijd tot tijd een zicht op de tussenresultaten van de implementatie van het aanbevolen beleid.

⁵ Een vuistregel voor het proces die zich in de praktijk heeft ontwikkeld lijkt daarbij de zijn dat de leden van het forum tenminste vier volle dagen met elkaar in discussie moeten kunnen gaan (OECD, 2020).

Samenvattend

Deliberatieve democratie staat op het moment sterk in de aandacht als een manier om burgers meer bij grootschalige transitie te betrekken. Dat betrekken van burgers is de komende jaren van groot belang, aangezien de transitie naar een duurzame samenleving in de komende jaren veel consequenties zal hebben op het dagelijkse leven van burgers. Ook in Nederland wordt de roep tot het instellen van bijvoorbeeld burgerfora daarom sterker.

Het lijkt daarbij zeker nuttig om met verschillende vormen van deliberatieve democratie te experimenteren. De ervaringen die hiermee in het buitenland al zijn opgedaan kunnen daarvoor inspiratie bieden, maar kunnen ook aanleiding zijn om in Nederland nieuwe toepassingen en mengvormen uit te proberen. Wel dreigt het gevaar dat met het enthousiasme voor deze 'nieuwe' vorm van democratie deliberatie kan worden gezien als dé oplossing voor draagvlak bij burgers voor ingrijpend duurzaamheidsbeleid. Daarom blijft het goed om voor ogen te houden dat de veronderstelde positieve effecten van deliberatieprocessen op dat draagvlak op dit moment nog niet zijn aangetoond en dat hierover waarschijnlijk pas over een aantal jaren meer duidelijkheid komt.

Deliberatieve democratie moet daarom vooral gezien worden als onderdeel van een grotere zoektocht naar meer betrekken van burgers bij het duurzaamheidsbeleid, waarbij verschillende stadia van besluitvorming worden onderscheiden en verschillende stakeholders op meerdere manieren betrokken worden. Alleen dan kunnen de positieve kiemen van deliberatie voor duurzaamheid die in de afgelopen jaren in veel landen zijn gezaaid over een aantal jaren ook met succes worden geogst.

Bronvermelding

Definities en voorwaarden

Eagan, J.L. (2020). Deliberative Democracy, Encyclopedia Britannica, gebaseerd op Encyclopedia of Governance (2007). Opgevraagd november 2020. www.britannica.com/topic/deliberative-democracy

Molmers, Jelmer en Eva Rovers (2020). Meer dan een inspraakavond, beter dan een referendum: met deze democratische vernieuwing kan de burger zélf beleid maken, *De Correspondent*, 15 oktober 2020.

Mosaiclab (2020) *What is deliberative engagement (deliberative democracy)?* www.mosaiclab.com.au/what-is-deliberative-democracy

Wikipedia (2020). *Deliberatieve democratie*, [hnl.wikipedia.org/wiki/Deliberatieve_democratie](https://nl.wikipedia.org/wiki/Deliberatieve_democratie).

Specifieke voorbeelden

Langendonck, F. (2020). Frans burgerparlement wil referendum over 'ecocide', *NRC Handelsblad*, 21 juni 2020. www.nrc.nl/nieuws/2020/06/21/frans-burgerparlement-wil-referendum-over-ecocide-a4003504

Klimaatakkoord (2020). *Geef burgers via panels stem in klimaatbeleid*, nieuwsbericht 22 september 2020. www.klimaatakkoord.nl/actueel/nieuws/2020/09/22/geef-burgers-via-panels-stem-in-klimaatbeleid

Wetenschap

Baber, W. and R. Bartlett (2018). *Deliberative Democracy and the Environment*, in: Bächtiger, A., *The Oxford handbook of deliberative democracy*. Oxford University Press. Edited by Andre Bächtiger, John S. Dryzek, Jane Mansbridge, and Mark Warren

Arnstein, S. R. (1969). A Ladder Of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners* 35 (4): 216–224, doi: 10.1080/01944366908977225

Essex Family Forum (EFF) (2018). *Ladder of Participation*, Adapted from Arnstein participation ladder, 1969. essexfamilyforum.org/2018/02/05/ladder-of-participation/ladder/

Fishkin, J. S. (2015). *When the People Speak*. In *When the People Speak*. Oxford University Press.

doi.org/10.1093/acprof:osobl/9780199604432.001.0001

Parkinson, J. (2006). *Deliberating in the real world: problems of legitimacy in deliberative democracy*. Oxford University Press.

Overzicht

OECD (2020). *Innovative Citizen Participation and New Democratic Institutions: Catching the Deliberative Wave*, OECD Publishing, Paris.

oi.org/10.1787/339306da-en.

Over deze snelstudie

Deze snelstudie is in opdracht van het kennisknooppunt Participatie geschreven door onderzoeks- en adviesbureau Duneworks (www.duneworks.nl).

De oorspronkelijke tekst van Duneworks is op enkele punten aangescherpt in nauw overleg met medewerkers binnen de directie Participatie.

Indien je suggesties voor aanscherping of verbetering hebt horen wij dat graag via het contactformulier op:

www.kennisknooppuntparticipatie.nl

Dit is een publicatie van het kennisknooppunt Participatie, onderdeel van de directie Participatie.

Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat

Rijnstraat 8 | 2515 XP | Den Haag
Postbus 20901 | 2500 EX | Den Haag
T 070 456 8999
kennisknooppuntparticipatie@minienw.nl
www.kennisknooppuntparticipatie.nl

Juni 2021

Deze snelstudie is geschreven door dr. Stephan Slingerland – Duneworks in opdracht van het kennisknooppunt Participatie.

Aan deze publicatie kunnen geen rechten worden ontleend. Auteursrecht is van toepassing op dit document. Citeren uit dit document is alleen toegestaan indien voorzien van een bronvermelding. Hergebruik en verspreiding van documenten in originele vorm is toegestaan.

